

شرایط ایمنی در ساختمان کتابخانه

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

خواست‌ها و علاقه‌مندی‌های کتابداران غالباً متفاوت است. کتابداران از یک‌طرف کوشش دارند که مراجعه‌کنندگان به بیشترین مواد و منابع کتابخانه دسترسی آزاد داشته باشند و از طرف دیگر موظف و مجبورند از مجموعه غنی و با ارزشی که در اختیارشان است، مواظبت و مراقبت اطمینان‌بخش و دقیقی به عمل آورند. مواد و گنجینه کتابخانه نه تنها آئینه

زندگی و میراث ارزشمند و نفیس جامعه است، بلکه ارزش و بهای مادی زیادی هم دارد، همچنانکه مشاهده می‌شود، قیمت کتابها روزبه‌روز افزایش می‌یابد.

از آنجا که هزینه خرید کتاب معمولاً از بودجه عمومی تأمین می‌شود و قیمت‌ها سریعتر از بودجه تخصیصی بالا می‌روند، این عامل مشکلاتی را برای کتابخانه‌ها بوجود آورده است. در حقیقت هر کتابدار هر سال نه تنها به علت افزایش

مدیر کتابخانه عمومی حسینیه ارشاد
ترجمه پرویز عازم
زهرت کلاس چاپ

تحقیقات می‌توان اطلاعات و مدارک وسیع و سودمندی درباره دلایل و عوامل آتش‌سوزیهای کتابخانه کسب کرد و از آنها عبرت گرفت و از نتایج پژوهشها برای پیشگیری و مقابله با آتش‌سوزی به‌صورت کاربردی استفاده کرد.

کتابها در کتابخانه‌ها بیش از هر مواد دیگر در معرض خطر اصلی حریق قرار می‌گیرند. درجه آمادگی کتاب‌سوزی به‌طور نسبی بالاست و مشکل بزرگتر دامنه و وسعت آتش‌سوزی و خطر گسترش سریع شعله است. علاوه بر این ضایعات، خطرات و زیانهای ناشی از استفاده از وسایل و تجهیزات فنی و الکتریکی و الکترونیکی در سطح وسیع و گسترده نیز وجود دارد که غالباً در مراحل اجرایی به خسارتهای کاربرد این تجهیزات فنی توجه نمی‌شود.

ساختمان کتابخانه باید به طریقی بنا گردد که نخست از شروع و سپس از انتشار و گسترش آتش جلوگیری به عمل آورد و نیز مانع از سرایت و نفوذ دود و آتش به دیگر بخشهای ساختمان شود. ساختمان کتابخانه باید به شیوه‌ای باشد که تشکیلات و ساختمان آتش نشانی بتواند به سرعت، فعالانه و مؤثر مشغول به کار گردد و بالاخره کارمندی که در ساختمان به کار مشغولند، بتوانند از ساختمان در حال حریق بلادرنگ خارج شده و از خطرات و صدمات آتش‌سوزی رهایی یابند.

بهترین و مطمئن‌ترین روش حفاظت ساختمان کتابخانه از آتش‌سوزی، انتخاب ساختمان مناسب و سازماندهی و تجهیزات برنامه ریزی شده به صورتی است که بتوان حوادث ناگهانی و یا آتش‌سوزی را به سادگی مهار کرد و به سرعت از گسترش آتش‌سوزی جلوگیری کرد. متأسفانه در بیشتر کشورها مقررات و نظامات خاصی برای جلوگیری از آتش‌سوزی در ساختمان کتابخانه‌ها وجود ندارد در حالیکه احتمال خطر آتش‌سوزی همیشه وجود دارد کتابخانه باید همواره آماده مقابله با بروز آتش باشد و لازمه اینکه راههای پیشگیری رانیز تجربه کند. حوادث پیش آمده ثابت کرده است که خطرات آتش‌سوزی بیش از حد و میزانی است که کتابداران تصور می‌کنند و آمارها و گزارشهای معدود تهیه شده بدرستی خطرات و زیانهای ناشی از آتش‌سوزی کتابخانه‌ها را آشکار نمی‌کند. با توجه به اینکه مدارک و دلائل آتش‌سوزیهای معتبر و مستدل نیست.

بعضی کشورها خطرات آتش‌سوزی ساختمانها را طبقه

بیمتها با بودجه محدودی که دارد عناوین کمتری خریداری می‌کند بلکه مکلف است برای حفظ ایمنی کتابها نیز تدابیر تازه‌تری بیندیشد و الزاماً هزینه بیشتری را متحمل گردد.

وقتی از ایمنی کتابخانه صحبت می‌کنیم توجه به این نکته ضروری است که ایمنی ساختمان و مواد کتابخانه جنبه‌های مختلف است: از جمله، اینکه کتابخانه از چه چیزهایی محافظت و مراقبت کند؟ با چه تجهیزاتی و امکاناتی این وظایف را انجام دهد و با چه نوع کارمندی؟

با این اطلاعات، مراحل ایمنی ساختمان کتابخانه را می‌توان این‌طور دسته‌بندی کرد:

۱. حفاظت از ساختمان کتابخانه و مجموعه آن در برابر حریق؛
۲. نصب سیستمهای هشداردهنده به منظور آگاهی از شروع حریق و اطفای آن؛
۳. مراقبت از ساختمان در برابر کسانی که بدون رعایت مقررات یا در اوقات ممنوع، قصد ورود به کتابخانه را دارند؛
۴. حفظ و حراست از مجموعه کتابخانه در برابر دستبرد و دزدی؛
۵. تأمین ایمنی و امنیت محلهای کار کارمندان و مراجعه‌کنندگان.

این مقاله به بررسی نکات بالا می‌پردازد و روشن می‌کند که تنوع مسائل و موارد ایمنی کتابخانه با ساختمان و سازمان و مدیریت و نظارت و پیگیری ارتباط نزدیک دارد و با منظور از نگارش این مقاله، طرح نمونه و نمونه‌برداری برای تنظیم و تدوین چارچوب ایمنی کتابخانه و اطلاعات تجربی و عملی و راههای ایمن‌سازی کتابخانه‌های عمومی و تخصصی دانشگاهی و تحقیقاتی است.

۱. حفاظت از ساختمان کتابخانه و مجموعه آن در برابر حریق

نظر و ادعای اکثر کتابداران بر این است که کتابها به‌ندرت در معرض آتش‌سوزی قرار می‌گیرند. البته این نظر مستدل و منطقی نیست، بلکه ناشی از نداشتن اطلاعات درست و دقیق از آتش‌سوزی در کتابخانه‌ها و فقدان آمار و یا وجود آمارهای ناقص است. آمریکا تقریباً تنها کشوری است که تحقیقات منظم و سیستماتیک در مورد آتش‌سوزی انجام می‌دهد. از این

بندی کرده‌اند ولیکن ساختمان کتابخانه را مستقلاً بررسی نکرده‌اند، به طوری درمورد پیشگیری آتش سوزی ساختمان کتابخانه نمی‌توان اطلاعات ویژه و کلی به دست آورد. تنها معیار برای جلوگیری از گسترش آتش سوزی در ساختمان کتابخانه نمی‌توان اطلاعات ویژه و کلی به دست آورد. تنها معیار برای جلوگیری از گسترش آتش سوزی در ساختمان کتابخانه تقسیم بخشهای مختلف کتابخانه به قسمتهای مجزا و مستقل است. فضاهای ساختمان کتابخانه را بر حسب شرایط و مقررات محلی و ملی جدا سازی می‌کنند به طوری که دیوارها و کفهای یک محل را از محل دیگر جدا نگه دارند تا رای مدت زمان معینی حائلی در برابر گسترش آتش ایجاد گردد.. این مدت معمولاً بین ۶۰ تا ۹۰ دقیقه است. از طرف دیگر توجه به مقاومت مصالح و اسکلت ساختمان نیز نکته حائز اهمیتی است یعنی اینکه ساختمان بتواند در این مدت از خود در برابر آتش مقاومت نشان بدهد. مسئله مهم دیگر درها و فضاهای باز بین دیوار قسمتهاست که باید محکم و با دوام باشند و در برابر آتش تا مدتی ایستادگی نشان دهند. درها با دست یا نوعی روش فنی باز و بسته شوند و هر چه بهتر که به صورت خود کار این عمل انجام گیرد و گاهی هم به صورت ثابت باز بمانند. در این گونه موارد درها را با دستگاه دودباز تجهیز می‌کنند، به طوری که در برابر دود حساسیت نشان می‌دهند و بسته می‌شوند.

برای بالا بردن درجه ایمنی راهروها و پله ها و نجات اشخاص در موقع آتش سوزی نباید مواد و لوازم قابل اشتغال را، که هم سد معبر می‌کند و هم خطر گسترش، و سرایت آتش را زیاده‌تر - سر راه جای داد. در مواقع آتش سوزی، معمولاً از آسانسورها استفاده نمی‌کنند، فقط در موارد استثنایی آن هم با کنترل خود کار و برای رسیدن به طبقه اول آسانسور را می‌توان به کار انداخت.

۲. سیستم اعلام حریق و آتش نشانی

از عوامل اولیه و اصلی آتش سوزی نقص فنی در ساختمان و غفلت و کوتاهی مسئولان حفظ و حراست از ایمنی ساختمان و بالاخره خرابکاری عمدی است. آتش غالباً آهسته و کند بدون اینکه در مراحل اولیه قابل رؤیت باشد، شروع می‌شود. بعد از زمان کوتاهی حرکت و نفوذ آن تند و ناگهانی است، که در این مرحله خود را آشکار و نمایان می‌سازد. آتش سوزی غالباً شبها یا ایام تعطیل که همگان خوابند یا در محل حاضر نیستند اتفاق می‌افتد. امروز تجهیز کتابخانه‌ها به سیستم اعلام دود و حریق امری ضروری و استاندارد شده است. این سیستم منشأ دود و آتش را همان لحظات نخستین استشمام و اعلام می‌کند. بدیهی است که این اعلام فوراً به مراکز فنی مربوط و حتی به سازمان و تشکیلات آتش نشانی برای تصمیم گیری و عمل اجرایی منتقل می‌گردد تا هر چه سریعتر دود و آتش در نطفه خفه شود و از سرایت احتمالی آتش به بخشهای دیگر جلوگیری کند و مشکلات و خطرات بعدی را پیش نیاورد.

راه مقابله با آتش سوزی و اطفای آن در تالار مطالعه و مخزن کتابخانه بسیار مهم است. آتش سوزیهای مختصر را با کپسول و اطفاکندهای قابل حمل و نقل پودر دار می‌توان بر طرف کرد، به شرط اینکه کپسول ها همیشه کنترل شده و آماده استفاده باشند و در لحظات حساس مسئولان راه اندازی حضور داشته و با تسلط و اعتماد به نفس به اطفای حریق بپردازند. البته ضرورت دارد که سازمان آتش نشانی را از جریان رویداد مطلع ساخت تا به موقع حضور یابند. تجهیزات سازمان آتش نشانی غالباً خسارتهای قابل ملاحظه و سنگین به بار می‌آورد، چه آنها فوراً شیرها و لوله‌های آب پاش را به کار می‌اندازند و روشن است که استفاده از آب زیاد یا ضرر و زیان بیشتر همراه است. درست است که پس از اعلام و اطلاع به

۳. حفاظت از ساختمان کتابخانه در برابر ورود غیر مجاز یا دزدی

با ورود و افزایش روزافزون سخت افزار کامپیوتری در کتابخانه‌ها، تدابیر مربوط به مسائل کنترل، ورود و خروج بی‌موقع به کتابخانه اهمیت پیدا می‌کند. به عبارت دیگر، باید تمهیداتی در حفظ و حراست از ساختمان کتابخانه به عمل آورد تا افراد به صورت غیر قانونی آن هم در شب، امکان ورود به ساختمان کتابخانه را نداشته و با موانع جدی و هشدار دهنده مواجه شوند. امروزه برای حفظ و حراست از ساختمان کتابخانه‌ها تجهیزات فنی و الکتریکی و دیداری متعددی وجود دارد که می‌توان بعضی یا همه و یا ترکیبی از این امکانات را به کار گرفت. از آنجا که ساختمان اکثر کتابخانه‌ها در محیطها و محلهای شهری مستقر شده و کمتر دارای دیوار و حفاظ یا نرده بلند می‌باشند و همین‌طور به سهولت نمی‌توان از موج یابها یا کشف‌کننده‌های اشعه مادون قرمز استفاده کرد، بنابراین تجهیزات حفاظتی را باید در بخش بیرونی ساختمان تعبیه نمود و کار گذاشت؛ از جمله روی پنجره‌ها، درهای ورودی، گذر هواکشها، دریچه‌ها و کانالهای ارتباطی یا رعایت نکات مربوط به ایمنی این فضاها و محلها، به طوری که بالا رفتن از بخشهای پائینی دیوارهای بیرونی ساختمان برای دسترسی به درها و پنجره‌ها و ورودیها که شکستن آنها زیاد هم مشکل نیست غیر ممکن باشد. پنجره‌های اتانهای روی زمین برای تأمین ایمنی بیشتر دارای حفاظت مضاعف هستند. نرده‌های آهنی محکم و مشبک یا فولادی بدون روزنه این منظور را برآورده می‌سازد. درهای خارجی ساختمان نیاز به مراقبت و مواظبت ویژه دارند. قفل و بست درها باید درست باشد، کلیدها در جایی که منحصرأ مخصوص جایگزینی و نگاهداری کلید است با در نظر گرفتن سلسله مراتب استفاده از آنها استقرار یابند.

در ساختمان کتابخانه علاوه بر درهای خروجی معمولی درهای خروجی اضطراری هم تعبیه شود. سیستم این درها به طریقی است که از داخل به سادگی باز می‌شوند و خروج فوری و بدون اتلاف وقت را هنگام آتش‌سوزی میسر می‌سازند، باید توجه داشت که در همین اثناء قبل از اینکه محافظان و نگهبانان سر برسند دزد‌های حرفه‌ای قادرند تعدادی کتاب یا تجهیزات کامپیوتری را از کتابخانه به سرقت

مراکز آتش نشانی، آنها فوراً به سراغ آتش می‌آیند، ولی گاهی اوقات راه بندانها و دوری راه و حوادث غیر مترقبه سبب تأخیر شده و به موقع نمی‌رسند. پس بهتر است برای کنترل آتش و مهار آن و به حداقل رساندن خسارات، سیستم آتش نشانی ساده‌ای را در محل کتابخانه یا جایی نزدیک به کتابخانه مستقر ساخت. این سیستم پیچیده‌ای نیست، بلکه عبارت است از تأمین لوله کشی آب جهت اطفای حریق فوری. این سیستم به این طریق عمل می‌کند که به محض وقوع آتش‌سوزی و گسترش دامنه آن، گرما به صورت خود کار سر لوله آب را باز خواهد کرد و آب را در محوطه و محدوده آتش می‌پاشد و به مجرد این‌که آتش مهار شد آب قطع می‌شود. خسارت وارده از این نوع مهار آتش کمتر از خسارتهایی است که با دخالت سازمان آتش نشانی و استفاده از آب پاش به عمل می‌آید، و نگرانی کتابداران از این بابت کمتر است. به علاوه، کتاب خیس شده را می‌توان مرمت کرد و به حال اول برگرداند، و در هر حال بهتر از کتاب سوخته شده و از دست رفته است. از طرف دیگر سرمایه‌گذاری در سیستم آتش‌نشانی و هزینه نگهداری آن باید با نیازمندی حفاظت از مواد کتابخانه و ساختمان هماهنگی داشته و متوازن باشد و صرف چنین هزینه‌ای به نتیجه کار بیارزد.

امروزه کتابخانه‌های زیادی با کتابهای نفیس و نسخه‌های خطی قدیمی بسیاری وجود دارند که این گونه اسناد و مدارک را معمولاً در مخازن حفاظت شده و سالنهایی با مقاومت مصالح ساختمانی بالا و در و پیکر و قفل و بند محکم و پرمقاومت و تحت شرایط اقلیمی مناسب کنترل و نگهداری می‌نمایند. به علاوه، این مخازن حفاظت شده به سیستم کشف آتش و اطفای حریق نیز مجهزند. سیستم اطفای حریق به طریقی تعبیه شده که به محض احساس خطر، "دی اکسید کربن" یا "گاز هالوژن" به صورت خود کار در فضای مورد تهاجم آتش پخش می‌شود. در حال حاضر استفاده از گاز هالوژن در بعضی کشورها محدود شده و در کشورهای دیگر در جریان محدود شدن است، زیرا این گاز اثرات مخرب بر لایه اوزون موجود در طبقه فوقانی جو باقی می‌گذارد و دی اکسید کربن نیز به دلیل ایجاد فضای خفه‌کننده مشکلاتی را سبب می‌شود.

ببرند و از صحنه خارج شوند. چاره اول اینکه سیستم ایمنی درهای خروجی را با تعبیه اهرمهای مهروموم شده تضمین کنیم و از آنجا که شکستن مهروموم به سادگی میسر است توصیه می‌شود که اهرمها را به سیستم برق نیز متصل کنند و این تنها چاره ایمنی قطعی و واقعی است، زیرا دزدهای ماهر غالباً اغوا می‌شوند که نه تنها کتابها و تجهیزات را به سرقت ببرند بلکه طمع در دزدیدن کلید هم دارند. در مواردی دیگر درهای اضطراری خروجی به شیوه‌ای تجهیز شده‌اند که در حالت اضطرار به سیستم اعلام خطر نیز متصل می‌شوند.

۴. راههای حراست کتابخانه از دزدی

مسئله دزدی کتاب و مواد و تجهیزات کتابخانه امروز یکی از نکات عمده ایمنی است که متأسفانه موارد وقوع آن رو به ازدیاد است و با بالا رفتن قیمت کتاب گرایش و تمایل به دزدی نیز افزایش یافته است. سابق بر این، کنترل و بازدید دیداری در بخش خروجی کتابخانه کفایت می‌کرد، ولی در حال حاضر به علت مراجعه زیاد به کتابخانه، کتابداران مجبور شده‌اند روشهای مطمئن تری برای کنترل اعمال کنند. همان طوری که در فروشگاهها برای کنترل خرید مردم از تجهیزات پیشرفته استفاده می‌شود، کتابخانه‌ها نیز برای کنترل، این تجهیزات را به کار گرفته‌اند. آمارها نشان می‌دهد که به کارگیری این روش به طور وضوح میزان دزدی را در کتابخانه کاهش دهند. ناگفته نماند که مراقبت دیداری نیز حذف نشده بلکه کاهش دزدی بر اثر مراقبت دیداری بهتر از تجهیزات حفاظتی بوده است. با وجود این کتابداران هنوز هم از صرف هزینه‌های بالای تعبیه سیستم حفاظتی تکنولوژیکی بیم دارند، غافل از اینکه حفظ کتابها و تجهیزات کتابخانه ارزش بیشتری دارد، زیرا گزارشها حاکی است که یک چهارم تا یک سوم کتابهای گمشده درحقیقت به سرقت رفته است، و معمولاً می‌آلغی که برای جایگزین کردن کتابهای گمشده مورد نیاز است بیش از بهای خرید و نصب و استهلاک دستگاههای کنترل کننده می‌باشد. بر مسائلی که سر راه این نوع سیستم کنترل کننده دخالت می‌کند بسادگی می‌توان غالب شد. از جمله این مشکلات گلابه‌هایی در مورد راهنماهای اصلی وجود دارد که با اصلاح راهنماها و تجهیزات حفاظتی کتاب برطرف می‌شود. اگر در خروجی نزدیک به مانیتور کامپیوتر است و کلیدهای

مغناطیسی و الکترومغناطیسی مانیتورها سیستم حفاظتی کتاب را بر هم می‌زند، همکاری مسئولان کنترل دیداری و کنترل ماشینی این مشکل را برطرف می‌کند، یا اینکه برای مانیتورها حفاظ آهنی ساخته می‌شود.

۵. ایمنی محلهای کار کاره ندان و مراجعه کنندگان

از آنجا که امروزه دسترسی به مواد و منابع در اکثر کتابخانه‌ها آزاد شده تدوین و اجرای مقررات ایمنی و امنیتی ضرورت تام پیدا کرده است. مقررات مربوط به تدابیر ایمنی ساختمان و مواد و منابع کتابخانه را شرکتهای بیمه عمومی وضع می‌کنند و کتابداران ملزم به اجرای این مقررات هستند، خاصه اینکه سازمان کتابخانه با ورود تکنولوژی جدید و مراجعات روزافزون جامعه کتابخوان، پیوسته در حال تغییر و تحول است. در نتیجه انعطاف پذیری و تغییرپذیری ساختمان به موازات سازمان کتابخانه امری الزامی گردیده است. اگر معیارهای انعطاف پذیری و گسترش برای فضای مورد نیاز خط سیر لوله‌ها و کانالها، محل و نصب تجهیزات فنی جهت پیشگیری و همچنین آمادگی در برابر حوادث ناگهانی در نظر گرفته نشده باشد متأسفانه وقوع این حوادث حتمی تر می‌شود. به علاوه، کتابداران در موقع سفارش و خرید تجهیزات فنی باید همه اصول ایمنی ساختمان را رعایت کنند، زیرا بارها مشاهده شده است که وسایل و تجهیزات تولید خارج با استانداردهای ملی ایمنی کشور سفارش دهنده هماهنگی ندارد، ولو تولیدکنندگان آمادگی خود را برای تغییر در جزئیات تولیدات فنی اعلام نمایند. علاوه بر رعایت نکات ضروری ایمنی ساختمان و تجهیزات، جنبه دیگری از ایمنی مربوط به رفتار و عملکرد کارمندان و مراجعه کنندگان می‌شود. بنابراین، یکی دیگر از راههای پیشگیری از حوادث، دادن آموزش و اطلاعات ایمن سازی و بالابردن سطح آگاهی و دانش کارمندان و مراجعه کنندگان است.

نتیجه اینکه مطالب مطرح شده در این مقاله بخشی از نکات ایمن سازی ساختمان است ولی همه آن نیست. زیرا مقررات ملی ایمن سازی در کشورها متفاوت است و همین طور تغییرات و پیشرفت سریع تکنولوژی بر چگونگی مقابله کتابخانه‌ها با حوادث اثر می‌گذارد.